

Əziz ƏLƏKBƏRLİ

AMEA Folklor İnstitutu

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

eziz_elekberli@rambler.ru

İRƏVAN TARİXİNDƏ VƏ FOLKLORUNDA NUH PEYĞƏMBƏR VƏ NUHUN TUFANI

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanın əzəli torpaqları olan İrəvan tarixində və folklorunda bəşəriyyətin Adəmdən sonra ikinci babası Nuh peyğəmbər və Nuhun tufanı ilə əlaqədar süjet, motiv və obrazlar tədqiqatına cəlb edilmişdir. Bir çox yazılı və şifahi mənbələrdə Nuhun tufanı ilə bağlı hadisələrin başlanğıcı olaraq İkiçayarasının (Mesopotamiya) və yekunu olaraq Ağrı dağının göstərilməsi də həmin süjet, motiv və obrazların bu coğrafiyada axtarılmasını zəruri edir. Araşdırmadan aydın olur ki, heç bir folklor mətni onu yaradan və yaşadan xalqın tarixindən, etnoregional yaddaşından kənarında ola bilmədiyi üçün İrəvandan və ətrafından toplanmış folklor mətnləri də İrəvan insanının etnik yaddaş tarixinin mühüm bir səhifəsidir.

Açar sözlər: Nuh, Nuhun tufanı, İrəvan, Ağrı dağı, Qərbi Azərbaycan

NOAH PROPHET AND THE STORM NOAH IN THE HISTORY AND FOLKLORE OF IRAVAN

Summary

In the article in the history and folklore of Iravan, the ancient land of Azerbaijan the plots, motives and images dealing with Noah Prophet and the storm of Noah, the second grandfather of the world after Adem are involved to the investigation. In some written and oral sources as being the beginning the events dealing with the storm of Noah the showing of Mesopotamia and in conclusion Mount Agri make necessary searching of the same plot, motive and images in this geography. It is noted that as the folklore text can't be far from the history, ethnoregional memory of the folk the folk texts collecting from Iravan and its territories is the main page of ethnic memory history of Iravan man.

Key words: Noah, the storm of Noah, Iravan, Mount Agri, Western Azerbaijan

ПОТОП НОЯ В ИСТОРИИ И ФОЛЬКЛОРЕ ЭРИВАНА

Резюме

В статье исследуются сюжеты, мотивы и образы связанные с Великим Потопом и с Ноем-вторым предком всего человечества в истории и фольклоре на прородине азербайджанцев Еревана. Во многих устных и письменных источниках указываются события связанные с началом с Потопом Ноя на территории междуречье (Месопотамия) и с завершением гора Агры и этим обуславливается поиски тех сюжетов, мотивов и образов именно на этой территории. В результате исследования выясняются, что как и фольклорные тексты не могут быть вне истории, вне этнорегиональной памяти того народа, который создал эти образцы, так же собранные фольклорные образцы на территории Еревана и вокруг него являются важной страницей истории этнической памяти ереванского человека.

Ключевые слова: Ной, Потоп Ноя, Эриван, Гора Агры, Западный Азербайджан

Son illərin tarixi, arxeoloji, antropoloji tədqiqatları sübut edir ki, ümumiyyətlə Qafqaz, o cümlədən Cənubi Qafqaz bəşəriyyətin ilkin məskənlərindən biri olmuşdur və Misirdən Altaya, Norveçdən Cənubi Amerikaya qədər yayılan bir çox etnosların izləri bu coğrafiyaya doğru uzanmaqdadır.

Hətta yunan mifologiyasına görə də Prometey insanların dostu olduğundan Hefestin emalatxanasından odu oğurlayaraq insanlara verərkən baş tanrı

Zevsin qəzəbinə gələrək Qafqaz dağlarında qayalara zəncirlənmiş, otuz il burada ciyəri qartallara yem olmuşdur.

Bəşəriyyətin Adəmdən sonra ikinci babası olan Nuh peyğəmbər və Nuhun tufanı ilə əlaqədar da tarixdə və folklorda Qafqazla bağlı çoxlu məlumatlar vardır. Lakin maraqlısı budur ki, bir çox yazılı və şifahi mənbələrdə Nuhun tufanı ilə bağlı hadisələrin başlanğıcı olaraq İkiçayarası (Mesopotamiya) və yekunu olaraq Ağrı dağı göstərilə də, tədqiqatlar sübut edir ki, Nuhun tufanı haqda Avropa, Asiya, Amerika və Avstraliya qitələri xalqlarında 200-dən çox əfsanə mövcuddur. Hətta Mesopotamiyada aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı tapılan gil lövhələrdə bütün Yer kürəsini su basması haqda Şumer əfsanəsinin mövcudluğu da aşkar olunub (1).

“Əhdi-Ətiq”də folklor süjet və motivlərini araşdıran C.C.Frezerin (2, 63-147) də Nuhun tufanı ilə bağlı maraqlı mülahizələri var. Dünya mifoloji-epik ənənəsində Nuh peyğəmbərin yerini araşdıran filologiya elmləri doktoru Seyfəddin Rzasoy C.C.Frezerin tədqiqatlarına istinad edərək göstərir ki, “Nuhun tufanı haqqında “Bibliya”nın (“İncil”in) qədim variantı olan “Əhdi-Ətiq”dəki (“Köhnə əhd”dəki) teokosmik məlumat qədim babillərin, yəhudilərin, qədim hindlərin, Şərqi Asiyalıların, Malay arxipelaqı adaları sakinlərinin, Avstraliya aborijenlərinin, Yeni Qvineya və Melaneziya yerlilərinin, Polineziya və Mikroneziya xalqlarının, Cənubi Afrika aborijenlərinin, Mərkəzi Amerika və Meksika xalqlarının, Şimali Afrika xalqlarının mifoloji-dini ənənəsində də mövcuddur” (3, 20).

Bu və ya digər dərəcədə bir-birinə oxşar bu əfsanələrin dünyanın bu qədər fərqli tərəflərində yayılmasının səbəbi alimlər tərəfindən hələ də tam aydınlaşdırılmamışdır. Bunu Nuhun tufanına bənzər hadisələrin qədim dinlərdə və dini kitablarda, ilk növbədə “Avesta”, “Tövrat”, “İncil” və “Quran”da yer almasının nəticəsi kimi izah etmək də özünü doğrultmur. Çünki dünyanın bu dini kitabların yayılmadığı coğrafi areallarında belə, yuxarıda gördüyümüz kimi, Nuhun tufanı ilə bağlı əfsanə və rəvayətlər mövcuddur.

Dini kitablardan başqa, oğuz-türk epik ənənəsində də Nuh tufanı ilə bağlı kifayət qədər məlumatlar vardır. Məsələn, “Oğuznamə”nin, demək olar ki, bütün variantlarında Oğuzların nəsil şəcərəsi Nuh peyğəmbərdən başlayır. Bütün dünya xalqları Nuhun övladlarının törəmələri kimi təqdim olunur. Oğuzun özü də Nuhun Yafət adlı oğlunun nəticəsi kimi göstərilir.

Elə buna görə də Oğuz türklərinin tarixi beşiklərindən olan Cənubi Qafqazda, o cümlədən Qərbi Azərbaycanda, xüsusilə Ağrı dağları ilə qabaq-qənşər yerləşən İrəvan çuxurunda (və həmin bölgədəki Naxçıvanda) Nuhun tufanı ilə bağlı tarixi hadisələrin epik variantı kimi çıxış edən əfsanə və rəvayətlər çox geniş yayılmışdır.

Görünür, ermənilərin Ağrı dağının şəklini öz gerblərinə daxil etmələri də təsadüfi deyil. Çünki saxta erməni dövləti yaratdıqları bu bölgənin ən qədim şifahi və yazılı tarixi məhz bu dağdan və bu dağa birbaşa dəxli olan Nuhun tufanı ilə bağlı rəvayətlərdən başlayır. Ermənilər də saxta erməni dövləti yaratdıqları coğrafiyanın tarixinə sahiblənmək işinə bundan başlayıblar.

Erməni tarixçilərinin uydurduqları “dənizdən-dənizə Ermənistan” modelinə gəldikdə isə, bu modelin arxasında da, əslində, Xəzər dənizi-Qara dəniz-Aralıq dənizi

nizi yox, Göyçə dənizi-Van dənizi-Urmiya dənizi dayanır (türkün tarixi düşüncəsində hələ göl anlayışı olmadığı vaxtlarda bütün iri su hövzələrinə dəniz deyirdilər və adlarını çəkdiyimiz göllərin ətrafında yaşayan yerli əhali – türklər bu gün də həmin göllərə dəniz//dəngiz deyirlər, məsələn, heç bir göyçəli Göyçəyə göl demir, həmişə dəngiz deyir) və bu “dənizdən-dənizə” əraziyə tarixi Ərməniyyənin və o cümlədən indiki Qərbi Azərbaycan ərazisinin böyük bir hissəsi daxildir. Türklərin dünyanın dörd bir tərəfinə bu üç “dəniz” arasından yayıldığını da nəzərə alsaq, onda Nuhla bağlı əfsanə və rəvayətlərin bu yerlərdə geniş yayılmasının səbəbi aydın olar.

Dünya tufanı və Nuhun gəmisi ilə bağlı müxtəlif əfsanələrin bu bölgədə geniş yayılmasına diqqəti çəkən Firidun bəy Köçərli məşhur “Azərbaycan ədəbiyyatı” əsərində yazır: “Bəzi rəvayətə görə, Nuh Nəbinin gəmisi tufandan sonra Ağrı dağının qülləsində dayanıbdir və “ya ərz übləi məəki” (“ey yer, öz sularını ud” – Ə.Ə.) hökmü sadir olduqdan sonra yer üzündən tezliklə sular çəkilib, ətrafı-əknafl səbzəzar olubdur və Nuh peyğəmbər gəmidən çıxıb, qadiri-zülcələla səcdə edib, şükrü sənaları yerinə yetirdikdən sonra haman yeri xoşlayıb, orada məskən salıbdır” (4, 201).

Sonra Firidun bəy Köçərli fikrini davam edərək yazır: “Erməni müvərrixləri dəxi bu rəyə – yəni Nuh gəmisinin Ağrı dağı üzərində dayanmasına müvafiqət edib deyirlər ki, Nuh gəmidən çıxanda əvvəlcə İrəvan şəhərinin yeri onun gözüne sataşdı və o öz dilində kəsrəti-fərəhdən səda etdi:– Vidi, yəni görünür... Buna binaən ermənilər öz millətini Nuha mənsub qılıb, onu uluq babaları hesab edirlər” (4, 201-202).

Gənc folklorşünas alim Məhsəti İsmayıl da “Naxçıvan əfsanələri” adlı dəyərlili tədqiqatında Nuh tufanı ilə bağlı əfsanələrdən danışarkən diqqəti məsələnin bu cəhətinə yönəltmişdir: “Tarixi saxtalaşdırmaqdan çəkinməyən ermənilər Naxçıvanı və hətta Nuh ələhissələmə erməniləşdirməyə cəhd edirlər. Lakin tarixi faktlar, çoxsaylı folklor mətnləri, türk dilinin xüsusiyyətləri bu iddiaları təkzib edir” (5, 123).

Akademik İsa Həbibbəyli özünün məşhur “Nuhçıxandan – Naxçıvana: tarix və müasirlik” məqaləsində diqqəti Nuh tufanı ilə bağlı əfsanələrin Naxçıvan variantlarına yönəldərək göstərir ki, “Yer kürəsindəki Dünya tufanı hadisəsinin əhatə etdiyi coğrafiyada, heç bir ərazidə ...Naxçıvandaqı qədər həmin hadisə ilə əsləşən çoxsaylı mifoloji motivlərin, əfsanə və rəvayətlərin, etnoqrafik materialların, toponimlərin olması qeydə alınmamışdır” (6).

Professor Məhərrəm Cəfərli “Folklor və milli-etnik şüur” (7), gənc folklorşünas Əkrəm Hüseynzadə “Naxçıvan folklor mətnlərində yaşayan tarix” (8) monoqrafiyalarında da Nuh tufanının Naxçıvanla bağlı məqamlarından ətraflı bəhs etmişlər. Biz bu tədqiqatları ona görə xatırlatdıq ki, Naxçıvanın böyük bir hissəsi ilə İrəvan çuxuru, əslində, eyni coğrafi areala daxildir.

Nuh əfsanələrinin mifoloji strukturu üzərində geniş dayanan M.Məmmədovun fikrinə görə isə, ümumiyyətlə, Azərbaycan mifologiyasında Kosmik qəza, Tufan, Ümumdünya daşqını ilə bağlı miflər İslam dininin təsiri altında formalaşmışdır. Türk xalqlarının mifologiyasında bu mövzuda miflərin Nuh peyğəmbərin adı ilə bağlanması qədim tarixi ənənədir (9, 20).

İrəvan çuxurundan toplanmış Ağrı dağı və Nuh Nəbi ilə bağlı rəvayətlərdən birində deyilir: “Nuh Nəbi yer üzünü su bürüyəcəyini qavaxcadan bildiyi üçün

böyüh bir gəmi qayıtdırmışdı. Hər cins heyvannan, insannan bir cüt götürüb gəmiyə yığmışdı. Yer üzünü su alanda gəmi suyun üzünə qalxdı. Nuh Nəbi yetmiş beş günnüh azuqə də götürmüşdü. Gəmi yetmiş beş gün suyun üzündə qaldı. Bir gün Nuh Nəbi gördü kü, bir dağın başı qaralır, gəmisini həməən dağa tərəf sürdü.

Dağın başı darısqallıx idi, gəmidəki insan və heyvannarı tuta bilməzdi. Deyillər, başı görünən dağa o zaman Qısırdağ deyərmişdər. Onun övladı olmur, qısır qalırmiş. Dağ Nuhun yanında xəcalət çəhdi. Ona görə xəcalət çəhdi ki, gəmidə olan insan və heyvannarı yerrəşdirər bilmirdi. Öz-özünə dedi ki, niyə mənim övladım olmasın, Nuhun yanında olannara hörmət eliyim. Nuh Nəbi onun xəcalət çəhdiyini bilib dedi:

– Ey Qısırdağ, sən qısır olmuycaxsan. Sənin övladın olacax.

Həmin gün Qısırdağ hamilə qaldı, az sora arğı çəhdi, bir oğlu oldu. O, arğı çəhdiyi üçün adını Nuh Nəbi Arğıdağ qoydu. Oğlunun adını Bala Arğı qoydular. Bala Arğı da anasının yanında baş qaldırdı. Gəmidə olannara yer verdilər, onnara hörmət elədilər. O zamannan Arğıdağ oğlu Bala Arğıynan yan-yan durub göylərə baş qaldırdı” (10, 31).

Tarixi şəxsiyyət, el, tayfa və qövmlərin adı ilə bağlı olan əfsanələri ayrıca növ kimi fərqləndirən A.Nəbiyevin fikrincə, bu tip əfsanələrdə daha çox el, nəsil, tayfa, qövm adlarının mənşəyi izah olunur (210, 127).

Bu baxımdan Qərbi Azərbaycandan toplanmış “Nuh Peyğəmbər” adlı əfsanə böyük maraq kəsb edir. Əfsanədə deyilir:

“Nuh peyğəmbər gəminin dabanını düzəltməh üçün bir usta çağırır. Ona deyir ki, gəl gəmiyi düzəlt, qızımı sənə verəcəm. Usta gəlib işdiyir. Lakin qaranıx düşür. Nuh peyğəmbər görür kü, iş çox ləng gedir. Daha başqa iki usta çağırır onnara deyir: "Gəlin mənim gəminin dabanını düzəldin, qızdarımı sizə verəcəm".

Nuh peyğəmbərin cəmi bir qızı var idi. Lakin üçünə söz vermişdi, düşü-nürdü kü, yer üzünü su alanda onnar boğulacax. Vaxt gəlib çatdı, usdalar işdə-rini bitirib dabanı hazıradılar. Onnar Nuh peyğəmbərin yanına gəlib qızdarı istədilər. Nuh olan-qalan bir qızını kimə verəcəyinə məhəttəl qalmışdı.

O, fikirri-fikirri dolaşanda görür kü, eşşəyiynən iti dönüb qız oldular. Hər-rəsini onnardan birinə verir. Bir müddət keçənnən sora Nuh qızdarına baş çəh-məyə gedir. Birinin yanına gəlib ərinən soruşur ku:

– Qızım necədi?

Əri cavab verir ki:

– Yaxıcıdı, təh bir şeyi pısdı ki, nə deyirsən eşşəh kimi qulağardına verir.

Nuh başa düşür kü, bu, eşşəhdi. O birinin yanına yollanır. Onun da əri gileylənir ki:

– Arvadım pis deyil, lakin söz deyəndə it kimi çəmkirir.

Nuh annıyır kı, bu da itdi. Üçüncünün yanına gedir. Əri arvadınnan çox razı qaldığını bildirir.

– Elə bil peyğəmbər balasıdı, – deyir.

Beləliynən, qızdarın üçünün də cinsi aydınnaşır” (10, 32).

Təqdim edilən bu əfsanədə heç bir el, tayfa və qövmin mənşəyindən söhbət açılmasa da, eyni əfsanənin özbək variantı etnogenez tariximiz baxımından çox maraqlı məsələlərə aydınlıq gətirir:

“Nuhun Ham, Sam, Yafəs adlı üç oğlu ilə bir də Vəjilə adlı bir qızı var idi. Nuh qızını tufanda gəmini qayıran dülğərlərə verməyi vəd etmişdi. Tufan qurtardıqdan sonra gəmini qayıran üç dülğər gəlmiş və Nuha bu sözünü xatırlatmışlar. Nuh peyğəmbər Allahın izni ilə bu vədi vermişdi. Lakin tufandan sonra bu vədi yerinə yetirmək ona çox çətin gəlirdi. Tanrı Cəbrayılı Nuhun yanna göndərir, bir eşşəklə bir it alıb, onları qızı Vəjilə ilə bir otağa salmağı əmr edir. Nuh Allahın əmrini yerinə yetirir və bir müddət sonra otağın qapısını açanda orada bir-birinə bənzəyən üç qız görür. Nuh bu üç qızı üç dülğərə əvə verir və maraqla nəticəni gözləyir...

Nuhun doğma qızı Vəjilədən bir oğlan uşağı olur və adını Türkmən qoyurlar... Dişi itdən dönən qızın soylarından lulular törəyir” (11, 383-384).

Göründüyü kimi, özbək əfsanəsi etnoqonik xarakterlidir. Burada türkmən və luluların törəməsindən bəhs olunur. Yuxarıdakı Azərbaycan (İrəvan) əfsanəsində zahirən etnoqonik yaradılış epizodları olmasa da, həmin əfsanə də birbaşa kosmoetnoqonik yaradılış konsepsiyası ilə bağlıdır. Bütün əfsanələr miflərdə olduğu kimi, dünyanın ayrı-ayrı obyektlərinin yaradılışını nəql edir. Bu da əfsanələrin mifə ən yaxın janr olması ilə bağlıdır. Eləcə də İrəvan əfsanəsi də bölgə insanların yaşadığı dünyanın yaradılışına aid kosmoqonik mətnidir. Heç bir folklor mətni onu yaradan və yaşadan xalqın tarixindən, etnoregional yaddaşından kənarında ola bilmədiyi kimi, bu əfsanə də İrəvan insanının etnik yaddaş tarixinin mühüm bir səhifəsidir. Əfsanələrin etnosun varlığını etnoregional düşüncə sisteminin universal-stixial elementləri səviyyəsində təsdiq və təmin etməsi formulu burada da sakral-stixial element olan Nuh peyğəmbər vasitəsilə reallaşır.

ƏDƏBİYYAT

1. <http://sfera.az/nuhun-cixdii-yasadii-yer-ve-mezari-azerbaycanda-foto-video/>
2. Фрезер Дж.Дж. Фольклор в Ветхом Завете. Москва: Изд-во Политической Литературы, 1986.)
3. S.Rzasoy. Nuh peyğəmbər haqqında Azərbaycan əfsanələri. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına dair tədqiqlər, 39-cu sayı, Bakı, 2012, səh.20
4. Köçərli K. Azərbaycan ədəbiyyatı, II cild. Bakı: Elm, 1981, 201)
5. İsmayıl M. Naxçıvan əfsanələri. Bakı: Elm, 2008.
6. Həbibbəyli İ. Nuhçıxandan – Naxçıvana: tarix və müasirlik. “Azərbaycan” qəzeti, Bakı, 2014, 7 fevral).
7. Cəfərli M. “Folklor və milli-etnik şüur”. Bakı: Elm, 2005)
8. Hüseynzadə Ə. Naxçıvan folklor mətnlərində yaşayan tarix. Bakı: Elm və təhsil, 2016)
9. Məmmədov M.M. Azərbaycan mifoloji mətnləri: Fil. elm. nam. ...dis. avtoref. Bakı: 1998, s.20).
10. Azərbaycan folkloru antologiyası, X kitab, İrəvan çuxuru folkloru (toplayıb tərtib edənlər: H.İsmayılov, Ə.Ələkbərli). Bakı: Səda, 2004, 31).
11. Ögəl B. Türk mifologiyası. I c. Bakı: MBM, 2006, 383-384).

Çapa tövsiyə edən: filologiya elmləri doktoru Seyfəddin Rzasoy